
II.

Egy modern teizmus kinyilatkoztatás nélkül.

I.

Nem könnyű dolog a metafizika mezejére bátorkodni s mégis inspiráló ezt megtenni a gondolkozás nehézségei és kuszáltsága ellenére is. Vannak bizonyos egyszerű alapelvek, melyeket megismerhetünk s alapelvek, melyek sokkal többet sejtetnek, mint amennyit képesek vagyunk belőlük felfogni, de bizalmat támasztanak bennünk. Habár, mint egy üvegen keresztül, homályosan látunk, az alapelvek kiségitenek, hogy átláthassunk rajtuk, hogy részben ismeretet szerezzünk és egy pozitív erkölcsi és szellemi magatartást vegyünk fel. Ezen dolgokon való gondolkozással segítséget nyerünk, hogy felemelkedjünk az élet apró triviálitásai fölé a lélek birodalmába, amely végeredményben többet jelent számunkra, mint a dolgok köre s innen tisztább látással térhetünk vissza a dolgok körébe.

A modern világ teles-tele van ateizmussal. Azonban úgy fog kialakulni, hogy mindez több zajjal jár, mint térhódítással. Az ateizmus nem új dolog a világon. A régi zsoltáríró kifejezte, hogy „csak a bolond mondja az ő szívében, hogy nincsen Isten.“ A multban az ateistát bolondnak tekintették, aki veszéllyel fenyegette az emberiséget és Istennek az emberiséget megváltó tervezetét. S mégis az ateizmus sok fenkölt gondolkozású embernek őszinte meggyőződése ma is, kiket oly következtetés sodor feléje, mely evidenciákon felépülőnek tekinthető. A multban a szenvedések sok embert sodortak az ateizmus karjaiba s arra ma is van eset. Ám az Isten-fogalom körüli intellektuális nehézségek is sokakat kényszerítenek „nem-ateista“ vagy egyéni ateista magatartásra.

A metafizika területén tett kirándulásról a modern teista bizonyos világossággal és vezérszereppel tér vissza. Ő teista, de nem valamely kinyilatkoztatás tekintélyére, hanem az evidencia tekintélyére támaszkodva. Emerson mondotta valahol: „Van hit,

mely az ateizmust abszurdá teszi.“ Ez erős kifejezés s én nem kívánom használni, kivételesen is csak valamelyik egyéni ateista külön kijelentéseivel kapcsolatosan. Inkább azt mondanám, hogy a természetben és az emberi természetben található összes evidenciák az ateizmust elégtelenné nyilvánítják és megfosztják minden maradandó értékétől az emberi értelemben.

A modern teista igazság-kereső, következtetéseket vonván le a Valóság magyarázatából, melyeket ő fenntart, nem, mint az igazság végső szavait, hanem, mint követelményeket az igazság megszerzésében. Az ily következtetések nem „vágy-gondolatok“, hanem szükséges feltételek. Mi már láttuk az okot, midőn a kozmikus intelligencia mindenbenlevőségére, az emberben pedig a kozmikus morális intelligencia immanens voltára utaltunk. Ennél a pontnál következtetéseinket igazoltan tovább vihetjük.

II.

A modern teista vallása mentes a természetfeletti revelációtól. Ő szembenéz a valósággal, mint bármely más igazság-kereső s célja az, hogy felfedezze azt, amit az önmagáról mond. Nem ismeri el a természetfeletti úton kinyilatkoztatott igazság tekintélyét.

A kinyilatkoztatással szembeni ezen magatartás korszakalkotó lett a vallás-filozófiában s a vallásos életben egyaránt. A kinyilatkoztatásról való felfogásunk természetszerűleg megszabja magatartásunkat az igazsággal szemben és azzal szemben, amit mi az igazság tekintélyének fogunk fel. Meghatározza vallásunk alapját s hitünk minőségét. Megállapítja magatartásunkat hivatásunk, embertársainkkal való viszonyunk s egész világfelfogásunkkal szemben.

Künnnyű tehát belátni, hogy a revelációról való felfogásunk elsőrendű fontossággal bír. Ha úgy fogjuk fel, mint ami egyszer teljesen és véglegesen befejeződött; elmegyünk a revelációhoz s megpróbáljuk kihámozni, amit mond nekünk. Ez az, amit a keresztény világ tett. Ez az, amit a fundamentalista ma is tesz, elmegy a kinyilatkoztatáshoz, mit a Bibliájában talál meg. Hiszi, hogy a Biblia az egyedüli csalhatatlan kinyilatkoztatás, mit az embernek szükséges megismernie a megváltáshoz.

Egy modern teista számára a kinyilatkoztatás, ha ezt a szót egyáltalán használja, egy természetben lévő, univerzális folyamat. Nincs tudomása a természetfeletti kinyilatkoztatásról sem a Bibliá-

ban, sem a pápánál, sem az egyházban. A próféták nem voltak természetfeletti módon inspirált emberek, akik jósoltak és jövendöltek. R. Hooker, az Anglikán Egyház kiváló teológusa Erzsébet királynő idejében, úgy mondják, ezt a kijelentést tette: „a Biblia írói sem írásban, sem szóban nem használták saját szavukat, hanem csak szótagokat tagoltak, melyeket a Szent Lélek adott szájukba.“ Egy modern teista, ellenkezőleg, úgy vélekedik a prófétákról, mint bölcs emberi lényekről, kiknek az átlagnál több intelligenciájuk és belső bepillantásuk volt a politikai valószínűségekbe és a lelki igazságokba. Nekik nem volt különleges látóképességük, csupán józan ítéletük. Sokan voltak, kik prófétáknak adták ki magukat, de, akik nem voltak bölcsek, csupán kényelmes dolgokat hirdettek, miket a nép hallani akart. E próféták eltűntek. Amit a Bibliában találunk, több, mint ezer évet átfogó vallásos élmények tanúsága, ami a nép részéről, melynek érzéke volt a lelki igazságok iránt. A Biblia egy fokozatosan emelkedő története az ő lelki felfedezéseiknek. Mindenek felett álló a názáreti Ember vallása, ki nem egy természetfeletti szócsöve, hanem természetes felfedezője Istennek, aki Isten emberszeretetét s az ember isteniségét hirdette s felülmulhatatlanul magyarázta a lélek legfőbb dolgait: „Hallottátok, hogy megmondattok a régieknek... de én azt mondom ti néktek...”

Minden igazságot fel kellett fedezni. Már érintettem, hogy ez benne van a kozmikus törekvésben. A felfedezett igazság a mienk lesz, részünkké válik. A kinyilatkoztatott igazság kétes, hogy a mienk lehet-e. Csupán egy értelemben tudnám a kinyilatkoztatás szót használni, csak úgy, ha ezáltal az emberi felfedezés kozmikus oldalára utalnék. Az igazságra, amelyet fel kell fedezni, vagy eszményileg kidolgozni, vagy megérteni az emberi gondolkozás által.

Csodálatos az emberi értelem hatalma. Meghatározott funkciója, az igazságot felfedezni. Tud gondolkozni, megfigyelni és következtetéseket levonni. Amikor önmagára marad, természetesen értelmes következtetésekre jut; de nem maradt önmagára, önönmagát leigázta. A modern korban azonban kezdte felszabadítani önmagát. Kezdte letörni a korlátokat, követvén ősi ösztöneit, amint Pál kifejezte e klasszikus szavakban: „Mindeneiket megpróbáljatok s a mi jó, azt megtartsátok!”

Kiszabadulva a reveláció hagyományos eszméinek kötelékéből, az emberi értelem, gondolataival átlépett a világegyetem koncepciójába. Szétnézett a mindentkörülvevő létezésben s feladatává

tette az igazság felfedezését. A láthatóban s a láthatón keresztül felfogta a láthatatlant. A látható univerzumban s azon keresztül felfedezte a kozmikus egyetemességet. Az egyetemesség erőt árul el, a mi emberi természetünkben pedig morális hatalmat nyilatkoztat ki. Az egyik jegyzetkönyvemben Martineau-tól a következő idézet áll: „Az igazság szabálya, a jellem szimmetriái egyáltalán nem provinciális tulajdonságai e bolygónak. Ismeretesek a csillagok között és uralkodnak az Orion és Déli Csillag mögött s nincs gondolat, mely jóllehet szakadatlanul egy irányba repül, ki tudná szakítani magát kötelékükből.“

A kozmikus igazgatás elkerülhetetlenül kinyilatkoztatja magát munkáiban. Ti és én kinyilatkoztatjuk magunkat munkáinkban. Bármilyen cselekszik, bizonyos mértékig önkifejezés. Egy szimfónia bemutatja mesterét. Egy gépezet elmond valamit arról az emberről, aki feltalálta s arról, aki megalkotta. Egy könyv bizonyos mértékig bemutatja szerzőjét. És így vagyunk a kozmikus alkotóval is. Nem alkothatott volna anélkül, hogy valamit ki ne nyilatkoztasson egy másik kutató értelemnek. Ki kell fejeznie önmagát a nagy természetben és az ember-világban, mert mindkettő az ő teremtménye. Vajjon nem mondhatjuk-e méltánylóan, hogy ez volt, amit ő akart, midőn egy kutató elmét teremtett?

A kutató elme felfedezett valamit a kozmikus ön-kifejezés metodusából. A szárazföldi, légi és tengeri erők végtelen játékában, az életformák, melyek eleddig feltűntek, megszámlálhatatlan sokféleségében nyilatkozott meg, ez az ön-kifejezés és az alkotó felfedezése tovább folyik.

Valóban páratlan momentum volt, midőn az ember természetesen, gyönyörűen kiemelkedve az alacsonyabb formákból, megjelent. Egy gondolkozó és öntudatos lény jelent meg, nem csupán egy olyan, kinek természetében az alkotó erő új leleplezése jelent meg, hanem kutató elme, ki mostantól kezdve az alkotó erőről végrehajtja felfedezéseit. Szinte úgy tűnt fel, hogy a fejlődés folyamata önmaga felé fordult és önmagát felfogta. Mintha az alkotás abban a pillanatban ön-kifejezéssé vált volna, hogy aztán az emberben a reveláció érzékelhető legyen.

A kinyilatkoztatás a kozmikus igazság feltárásának egy természetes folyamata, amint az emberi értelem gyarapszik. Amilyen arányban a világ gyarapszik a tudásban, olyan arányban gyarapszik a kinyilatkoztatás. A kinyilatkoztatás nincs befejezve, folyamatban van és folyamatban lesz az idők végeztéig. A modern teista hite ez: „Ha keresünk, találunk“. A

hit valamivel több, mint a régi hagyományokhoz való görcsös ragaszkodás. A lélek megbizonyosodott arról, hogy valahol létezik egy minden dologra vonatkozó igazság, melyet szükséges megismernünk. Kutassuk csak helyes irányban és az igazságra rátalálunk.

Valóban avult és túlhaladott a tradicionális meggyőződés a kinyilatkoztatásról, mint természetfeletti eseményről, mint kívülről jövő természetfeletti behatásról az ember-világ rendszerébe s a gondolkodásba, vagy mint bizonyos isteni törvényeknek a kikiáltása egy maroknyi nép számára, egyszer és mindenkorra úgy lefektetve, hogy csak a lélek elvesztése árán lehessen visszautasítani. Semmi sem nyilatkoztatott ki ily értelemben. Valaki ezt az ideát „az intellektuális gyermekkor jámbor szeszélyé”-nek nevezte.

III.

J. Huxley egy könyvvel ajándékozott meg bennünket: „Valóság kinyilatkoztatás nélkül” címmel, s ezt nagyjában a vallásos gondolkodás szabad értelmiségei részéről megtéveszthetetlen irányjelzőnek tekinthetjük. A szerző ez alatt azt érti, hogy Isten igazságáról semmiféle tudásunk nem jött a természetfeletti kinyilatkoztatás útján. A könyv nagyon lenyűgöző és érdekes, mert benne egy tudós, mint teológus nyilatkozik meg. Különböző rendkívüli események mellett halad el, mint főleg a háború, bölcselkedik az élet nagy kérdései, a modern tudás jelentősége, a vallás valóságai felett. Az ő nagyatyja, T. H. Huxley, egyike volt Anglia nagy tudósainak. A unoka vallomást tesz, hogy otthon nem részesült az átlagos vallásos nevelésben s csak külső, formális egyetemi összeköttetése kapcsán ismerkedett meg az akkor divatban lévő vallásos meggyőzésekkel. Leírja, hogy vallásos nevelése „minőségben teljesen ortodoxiamentes, mennyiségben szélsőségesen kevés” volt. Mindazonáltal egy nemes családi kultúra és a tudomány világának kifinomult tiszteletébe született bele, úgy, hogy mikor értelme a vallás valóságai felé fordult, egyenesen azon valóságok felé tartott, nem a kinyilatkoztatás tekintélyén, hanem a felfedezés, a bepillantás és megismerés tekintélyén keresztül. Azt hiszi, hogy az Istenről alkotott régi fogalmak többé nem elégítik ki a modern világot s legvégül megerősíti azon álláspontját, hogy a világ egyik legégetőbb szüksége jelen pillanatban a ma vallásának kialakítása.

Huxley kihangsúlyozza, hogy az ember belső életének meg van az arravalósága, hogy az egység kozmikus alapelvét megtalálja a világegyetemben és hogy mélyen érezze annak az egységnek a jelentőségét életével kapcsolatosan. Ő nem szereti az „Isten“ szót használni, mert az egyetemlegesen magában hordja a természetfeletti személyiség mellékértelmét. Mi mindannyian éreztük ezt a nehézséget, de én igyekeztem érinteni magyarázataimban, hogy vannak beigazolt következtetések, amelyek kisegítenek bennünket, hogy eredményesen nézhessünk szembe a nehézséggel. Ő inkább egy más szót, ill. kifejezést használ és ajánl (Sacred Reality), „szentséges valóság“. Én rá szeretnék mutatni azonban arra, hogy a terminus csak akkor nyer jelentőséget, ha azt jelentőssé tesszük. Az emberre nézve semmi más nem jelent szentséget, csak a morális és spirituális szentség, az erkölcsi tökéletesség szentsége.

És mi következik ezután? Ezután munkába kell állítanunk a képzeletet és ismertetnünk kell a „szentséges valóságot“, mint olyat, ami több, mint filozófia absztrakció, minthogy az egy közvetlen, immanens, lelki jelenvalóság, a legtöbb, amit erkölcsi kiválóságnak gondolunk, megkoronázó principiuma emberi idealizmusunknak. Aztán tovább haladhatunk és beszélhetünk a „szentséges valóság“-ról a költészet szavaiban, lelki intuíción át s érezhetjük, hogy „alattunk vannak az örökké tartó karok“.

Huxley hangsúlyozza, hogy az emberben arravalóság van a „szentséges“ megérzésére. Ennek az arravalóságnak jelentőségét J. Estlin Carpenter tette ismertté. Ezt a tételt Dr. R. Olto, a németországi protestáns teológusuk vezéregyénisége hangsúlyozottan kiemelte. A lényeg az, hogy az ember morális természetében rejlik egy veleszületett tehetség, mely által képes némely eseményben megérezni a szentségest. Így az ember elérkezése az Istenfogalomhoz „egyenértékű“ a tiszta intellektuális igazság felfedezésével és megformulálásával, a szépség meglátásával s kifejezésével, az erkölcsi törvény felfogásával és gyakorlásával. A kinyilatkoztatásnak nincs több része ebben, mint amennyi része van a tudományos felfedezésben és a bibliai inspiráció a maga valóságában nem különbözik Shelley költészetének az inspirációjától.¹

Azonkívül a „szentséges“ után való vágy kielégülést és beteljesedést követel. Huxley G. Eliot „Romola“ című munkájából idéz: „A legmagasabb fajta boldogság oly sok fájdalommal jár, hogy mi csak magából a fájdalom létezéséből mondhatjuk meg,

¹ Huxley: Vallás kinyilatkoztatás nélkül. 43 old.

hogy mindenekelőtt mit választanánk, mert a mi lelkünk azt jó-nak találja¹. Amit a mi lelkünk „jó-nak lát” az a célja a mi aspirációinknak. Egy modern teista számára ezt a célt az ember-nek a világegyetem irányozta elő. Ez egy köz-jó és egy közcél. Ennélfogva a vallás egy természetes funkciója az életnek, az élet-nek „együtt”, és így nincs szüksége természetfeletti revelációra. Ténylegesen nincs is felfogható út, amelyen át egy ilyen kinyilat-koztatás megtörténhetett volna. A vallás nem függ az állítólagos kinyilatkoztatás tekintélyétől és ahol az ilyen természetű kinyilat-koztatást félreteszik; azt találjuk, hogy ott a vallás még mindig, mint az életnek legfelsőbb érdeke és szükségessége folytatódik.

S így Huxley érzése az, hogy a vallás jelentőségében, „az élet útja, egy művészet, mint más fajtái a létezésnek, művészet, melyet gyakorolnunk kell, mint más művészeteket, ha valami jót akarunk elérni benne².”

Egy modern teista egyetértene ezzel s reámutatna, hogy ennek gyakorlására szükségünk van a mindennapi életben. A ki-nyilatkoztatás minden lehető felfedezését személyes tapasztalataink-ban kell megszereznünk. Az emberiség kollektív bölcsessége a tu-dományban, a filozófiában és a hosszú százados tapasztalatban valami olyan, amiből folytonosan merítenünk kell, de az életből vett saját tapasztalatunk közvetlen és parancsoló a mi gondola-tainkra és érzésünkre. Mennyire szívhez szóló a siker! Mennyire kihívó az ellentállás! Mindeniknek meg van a maga kinyilatkoz-tatása számunkra, amit mi felfedezünk aszerint, milyen úton azokat kezeljük. És így vagyunk az áldással, meg a szomorúság-gal is. Egyetlen nagy élmény sem jön és hagy el úgy, amint ta-lált bennünket. Mások lettünk, mert tanultunk valamit. Mások let-tünk, mert valami velünk maradt. Legyen az a valami szép és jó, vagy legyen az hamis és torz? A mi határozatunktól függ. A he-lyes kívánság a helyes magatartás felé fog hajtani és engedelmes-ség által meg fogjuk tanulni, hogy melyik a legjobb, mert elhatá-roztuk, hogy megvalósítjuk azt.

Van az életnek egy néhány leckéje, amelyet könnyörtelenül nehéz megtanulni, de bátran megmaradhat a hitünk, hogy ebben a kozmikus rendszerben, amelyik természetszerűleg elvárja tőlünk a legmagasabb idealizmust, — amit csak el tudunk képzelni, — van igazság minden tévedésre, világosság minden sötétségre, van vigasz minden fájdalomra és van egy teljesebb élet azok számára, akik azt keresik.

¹ Huxley: Vallás kinyilatkoztatás nélkül. 160 old.

² U. o. 174 oldal.